

UDK 811.112.2(435.9)27

81'246.3(435.9)

Pregledni rad

Primljen 27.11. 2009.

Prihvaćen za tisak 26.05. 2010.

Ivica Leovac

Sveučilišta u Zadru

O sociolingvističkom položaju luksemburškog

Luksemburški je prije četvrt stoljeća proglašen službenim i nacionalnim jezikom Velikog Vojvodstva Luksemburga. Prilog nudi pregled povijesti i današnji položaj idioma koji je simbol kulturne i političke samostalnosti te države. Raspravlja se i o tradicionalnoj višejezičnosti Luksemburga te položaju francuskog i njemačkog jezika.

Ključne riječi: luksemburški nacionalni jezik; službeni jezik; lëtzebuergesch; leceburški; višejezičnost; njemački jezik; francuski jezik.

1. Uvod

Osim po veličini, zemljopisnom, političkom i gospodarskom položaju,¹ Veliko Vojvodstvo Luksemburga zanimljivo je i po svojoj tradicionalnoj višejezičnosti. Među europskim zemljama teško je naći sličan primjer službenoga korištenja jednoga odnosno dvaju jezika koji nisu materinski,² kao što je to slučaj na ovom graničnom području između Germanije i Romanije.

¹ Manji od našeg poluotoka Istre jedan od osnivača Europske Unije, Veliko Vojvodstvo Luksemburga smješteno je između dviju europskih kulturno-političkih sila, Njemačke i Francuske i ima najveći BDP po stanovniku u EU-u.

² To vrijedi još za engleski na Malti koji se, pak, može smatrati kolonijalnim nasljeđem. Njemački i francuski u Luksemburgu nisu kolonijalni jezici niti je luksemburški kreolski jezik. U ostalim višejezičnim europskim zemljama radi se o stapanju govornika različitih materinskih jezika u jednu naciju. To je slučaj u Belgiji ili Švicarskoj gdje je višejezičnost rezultat zajedništva regija u kojima se koriste različiti jezici. U Luksemburgu je višejezičnost funkcionalno i individualno podjednako zastupljena na čitavom državnom teritoriju. Nakon 1839. godine Veliko Vojvodstvo u potpunosti pripada germanofonskom području, jer je frankofonski dio (i

O dalekoj jezičnoj prošlosti, naseljavanju Kelta, Rimljana i Germana, svjedoče mnogi luksemburški toponimi.³ Kasnija razdoblja Svetoga Rimskog Carstva Njemačkoga Naroda, Burgunda, Habsburgovaca (Španjolaca i Austrijanaca), Francuza, Nizozemaca, ali i njemačka okupacija u Drugom svjetskom ratu, na različite su načine utjecali na višejezičnost Luksemburga. Nju danas čine standardni francuski i njemački te luksemburški, koji je prije četvrt stoljeća proglašen nacionalnim jezikom. Svaki od tih triju službenih jezika s vremenom je zauzeo neke domene javnoga života Luksemburga pa danas nema jasne prevlasti jednoga jezika. Ipak, francuski je najvažniji pisani službeni jezik jer su na njemu svi zakoni, sve sudske presude, a donedavno su bili i svi službeni natpisi u Velikom Vojvodstvu.⁴ Neovisno o povijesnim događanjima oko službene uporabe njemačkoga ili francuskoga jezika, Luksemburžani su generacijama u svakodnevnoj komunikaciji koristili, a danas i u pisanoj većinom koriste luksemburški.⁵ On je do kraja 19. stoljeća nazivan *Lëtzebuenger Däitsch* 'luksemburški njemački'. Kao i danas, imao je svoje lokalne varijante s razlikama koje nisu znatnije utjecale na razumijevanje njegovih govornika.

---

manji germanofonski dio oko grada Arlona) tada pripojen Belgiji. Danas je to belgijska provincija Luxembourg, a oko grada Arlona još uvijek se uz francuski koristi i luksemburški.

³ Toponimi koji završavaju na *-(i)acum* keltskoga su podrijetla i čine najraniji jedinstveni sloj toponima ovoga područja. Oni danas u germanofonskom dijelu završavaju najčešće na *-ich* (*-ig*), (*Billig*, *Itzig*, *Mertzig*) ili na *-ach* (*Echternach*). U frankofonskom su dijelu nekadašnjeg luksemburškog teritorija toponimi tipa *-(i)acum* prešli u *-y* (*Ogy*, *Boulay*, *Borray*). Istinska rimska imena naselja, dakle ona koja su utemeljili ili preuzeli Rimljani, a čija imena nisu preuzeta od Kelta, iznimno su rijetka i odnose se samo na važnije utvrde uz rimske ceste: Arlon (Orolaunum), Bitburg (Bedavicus), Trier (Augusta Treverorum) i Metz (Divodurum, Mediomatricorum). Nakon doseljenja Germana nastaju franački toponimi na *-ing*, *-heim* i *-dorf*. Usp. Engels (1961: 17–153).

⁴ U zadnje vrijeme sve više mjesnih uprava mijenja francuske nazive ulica u luksemburške. Tako se npr. *Rue principale* sada zove *Haaptsross* itd. Na ulazu su u sva luksemburška naselja ploče sa službenim francuskim ili njemačkim imenima, a ispod njih je luksemburški naziv u kurzivu. Gdje uz njemački postoji i francuski naziv naselja izostavlja se njemački, a koristi francuski te luksemburški u kurzivu. Npr. Larochette (njem. Fels) i luks. *Fiels*, Clervaux (njem. Klerf) i luks. *Klierf*. Pri tome se koristi standardni luksemburški naziv *Klierf*, a ne lokalni naziv *Kleref* za grad Clervaux. Svi germanski toponimi, ukoliko je to moguće, nastoje se pisati francuskom ortografijom: Luxembourg, Ettelbruck (njem. Ettelbrück), itd. Međutim na zemljovidima i svim službenim dokumentima nazivi su naselja samo na francuskom/njemačkom jeziku, bez luksemburškoga. Putokazi u Velikom Vojvodstvu i svi dodatni prometni znakovi i objašnjenja (izlaz s autoceste – *sortie*, gradilište – *chantier*, obilazak – *deviation*, vremenska ograničenja parkiranja i dr.) isključivo su na francuskom jeziku. To na neupućenog prolaznika ostavlja krivi dojam da prolazi kroz čisto frankofonsko područje.

⁵ Mladi Luksemburžani koriste većinom luksemburški za pisanje e-mailova, sms-poruka ili za dopisivanje na *chatu*.

Luksemburški je dugo bio jedan od najmanje proučavanih idioma u Europi. Razlog je tome dugogodišnje pripisivanje njemačkom dijalektu mozelsko-franačkom (*moselfränkisch*). Zato se u prošlosti i istraživao u okviru njemačke dijalektologije, a ne kao zaseban jezik. Teško je, međutim, nedvosmisleno odgovoriti na pitanje je li luksemburški samostalan jezik ili dijalekt. To prelaženje dijalekta u jezik bilo je uvjetovano prije svega politički.⁶ Radi se o nekadašnjem njemačkom dijalektu koji je u neovisnoj zemlji proglašen službenim jezikom. On se razvio na granici uz romansko govorno područje te je tako bio neprestano izložen utjecaju francuskoga jezika. Unatoč statusu službenog jezika, luksemburški ne pripada službenim jezicima Europske Unije.

U našoj se jezikoslovnoj literaturi on često naziva i prilagođenim njemačkim terminom *leceburški*.⁷ Njegova je izvorna ortografska slika *Lëtzebuergesch*. Taj se naziv danas najčešće koristi i u njemačkoj stručnoj literaturi. Fonetski izgovor grafema 'ë' muklo je e /ə/, a diftong 'ue' izgovara se kako se i piše. Na kraju se 'g' palatalizira i izgovara gotovo kao 'j'. Ako bismo tako htjeli dati fonetski približno ispravan kroatizirani naziv toga idioma, ravnajući se prema izvornom nazivu, onda bi to bio: *lecebu(j)eški*. Kako se u našoj literaturi uporabom naziva *leceburški* daje pogrešna fonetska realizacija izvornoga naziva, a uporaba naziva *lecebuješki* još nije zabilježena, kompromisno je rješenje naziv *luksemburški*, kao izvedenica od imena države i glavnoga grada Velikoga Vojvodstva.

2. Luksemburški, jezik ili njemački dijalekt?

Od razvoja njemačke dijalektologije, početkom 19. stoljeća i dijalektologije uopće, teško je odrediti točnu granicu između jezika, dijalekta, narječja ili narodnoga govora (usp. Wiesinger 1980). Jezikom se u užem smislu „nasuprot dijalektu naziva idiom koji se jasno razlikuje od svakog drugog, takav da ga govornici druge skupine ne razumiju bez učenja;“ (Simeon, 1969). Iako je podrijetlo luksemburškoga idioma u germanskom njemačkom, on se toliko udaljio od visokonjemačkog jezika da ga Nijemci, koji ne stanuju u graničnom području s Velikim Vojvodstvom, ne mogu lako razumjeti. Luksemburški je posudio i prilagodio mnogo francuskih riječi i gramatičkih oblika.⁸ Unatoč tome postavlja se

⁶ Možda je to donekle usporedivo s proglašenjem bošnjačkog ili crnogorskog jezika u našem susjedstvu.

⁷ Iako postoje i različite njemačke inačice naziva za taj idiom kao *Luxemburgisch*, *Letzeburgisch*, *Lëtzeburgisch* ili *Litzembergisch*. Usp. Berg (1993: 8).

⁸ Npr. futur se tvori isto kao i francuski futur za blisku budućnost (tzv. *futur proche*): pomoću glagola *goen* ('ići'), *ech gi gesond* ('ozdravit ću') umjesto kao u njemačkom s glagolom *werden* ('postati'), *ich werde gesund*.

pitanje koliko je on, u odnosu na standardni njemački, samostalan jezik. Dalje se navodi kako: „Raskid veza između pojedinih geografskih područja može dovesti do osamostaljenja dijalekata jednog te istog jezika“ (Simeon 1969).

Luksemburg je već 1839. godine postao neovisno Veliko Vojvodstvo, a najkasnije je 1919. u potpunosti raskinuo i gospodarske veze s Njemačkom.⁹ Kako je on zakonski 24. veljače 1984. godine proglašen nacionalnim jezikom, na kojem se, između ostalog, raspravlja i u Parlamentu, moglo bi ga se smatrati novim germanskim jezikom. On se počeo standardizirati kao što je to nekad bio slučaj s nizozemskim jezikom.¹⁰

Možda bi za prikaz osamostaljenja jezika bolji primjer od nizozemskog mogao biti onaj iz daleke povijesti nastajanja francuskoga jezika. Strasburške prisege¹¹ prvi su pisani dokument koji svjedoči da je govorni jezik devetoga stoljeća već sadržavao neke elemente jezika koji se naziva starofrancuski. Teško je, međutim, povjerovati da su od tog događaja nazočni vladari i njihovi vojnici mogli točno razlikovati latinski od govornog vulgarnog latinskog. Vidljiva je razlika zasigurno postojala jedino naspram njemačkog (*thiutisca lingua*). Također bi bilo pogrešno misliti da se u zapadnom Franačkom Carstvu u devetom stoljeću razmišljalo o postojanju nekog drugog jezika osim latinskog. Ako je to i bio slučaj, onda ga njegovi govornici zasigurno nisu tada zvali starofrancuski. To se dogodilo tek dva stoljeća kasnije kada se on uistinu u pisanom obliku počeo razlikovati od latinskog i nazivati *françois*. Prije toga ljudi su se služili idiomom koji se već razlikovao od latinskoga, ali koji do tada nije imao svoje ime.

Taj primjer iz daleke povijesti pokazuje kako se jezik na osnovi nekih razlika ili poveznica teško može preko noći proglasiti samostalnim naspram jezika iz kojega se razvio. Također je važan čimbenik statusa jezika mišljenje njegovih

⁹ Luksemburg je kao nečlanica Njemačkog Carstva bio u Carinskoj udruzi s Njemačkom od 1842. do 1919. godine.

¹⁰ Nizozemska se u 16. stoljeću osamostalila od Španjolske, a nizozemski od njemačkoga jezika, jer je sjeverna, luteranska Njemačka, prihvatila Lutherov visokonjemački (južnonjemački), a u kalvinističkoj Nizozemskoj ostao je i standardizirao se niskonjemački dijalekt te preostao u današnji nizozemski jezik.

¹¹ Strasburškim prisegama 842. odnosno Verdunskom podjelom iz 843. godine bivše je carstvo Karla Velikog, nakon smrti njegova sina i nasljednika Ludviga Pobožnog (840.), podijeljeno između Karlovih unuka na tri dijela. To vrijeme smatra se početkom samostalnog razvoja njemačkoga i francuskog jezika. Karlo i Ludvig udružili su se protiv starijeg brata Lotara. Oni u Strasbourg svečano prisežu jedan drugom na savez. Te prisege svjedoče o važnim sociolingvističkim i povijesnim prilikama, jer svaki od njih izgovara prisegu na jeziku drugoga da bi ga razumjeli bratovi podanici. Karlo priseže na „germanskom“ tj. staronjemačkom, a Ludvig na „romanskom“ tj. starofrancuskom jeziku. Zatim svaki priseže na svom jeziku, a tekst kronike napisan je na latinskom jeziku.

govornika o jeziku kojim se koriste, a ne koliko on zajedničkih ili različitih elemenata ima u odnosu na jezik iz kojeg potječe. Tako je i govorni latinski nestao iz uporabe odnosno njegovu ulogu preuzeli su romanski jezici onda kada njihovi govornici više nisu imali osjećaj da govore latinski.

Luksemburžani već stoljećima koriste svoj idiom. On je službenim povodom prvi put uporabljen 1848. godine,¹² a dvadesetak godina prije sporadično se pojavljivao u novinskim člancima. Njegovi ga govornici već generacijama smatraju materinskim jezikom i svjesni su razlika naspram standardnog njemačkog koji počinju učiti tek u osnovnoj školi i koji je uz francuski glavni nastavni jezik.¹³ Luksemburški bi danas teoretski mogao postati pisani nastavni jezik, ali bi to bilo kontraproduktivno za zemlju koja većinu svojih studenata šalje na studij u inozemstvo.

3. Pojava pisanog luksemburškog

Od Francuske revolucije i romantizma jezik se više ne promatra samo kao sredstvo komunikacije i identifikacije različitih etničkih skupina nego i kao važan čimbenik nacionalne neovisnosti. Tu je ulogu u novijoj povijesti imao i luksemburški idiom. Međutim iako je već 1839. godine Veliko Vojvodstvo steklo neovisnost, njegovo je stanovništvo mnogo kasnije počelo izgrađivati osjećaj pripadnosti luksemburškoj naciji. Njihov idiom, mješavina njemačkog dijalekta mozelsko-franačkog i francuskog jezika, bio je stoljećima samo sredstvo za usmeno općenje običnih ljudi, a nikako za pismenu komunikaciju ili pak književnost. Pretežito zemljoradničko stanovništvo generacijama nije pokazivalo potrebu za poboljšanjem jezičnoga izražaja. Nasuprot tome u gradovima je, posebice u

---

¹² Povodom jednoga vijećanja zastupnik Caspar Mathias Spoo objasnio je svoje stajalište na luksemburškom, a svoj je govor započeo riječima: *Ons Sprooch as déi däitsch*. (Naš jezik je ovaj njemački). Pri tome je mislio na „luksemburški njemački“ kako se on tada često nazivao. Usp. Herman (2003: 17).

¹³ Školski sustav Luksemburga započinje predškolskim odgojem tzv. *Spillschoul*, koja traje dvije godine i obavezna je za svu djecu predškolske dobi. Time se posebice želi postići što bolja integracija djece stranaca. Iz istoga razloga predviđeno je da se nastava odvija isključivo na luksemburškom jeziku. Njemački jezik počinje se učiti od prvoga razreda, a tu se godinu podučava na luksemburškom. Francuski se uči od drugog razreda na francuskom jeziku. Školski su udžbenici (osim za francuski jezik) na njemačkom, a nastavnici nerijetko koriste luksemburški za objašnjavanje gradiva. Tek je od 10. razreda klasične gimnazije francuski većinski nastavni jezik, ali u tehničkim školama to je i dalje njemački. Svakom je predmetu dodijeljen jedan nastavni jezik, ali on može varirati ovisno o stupnju ili vrsti škole. Luksemburški se kao nastavni predmet uči do 7. razreda, ali se on i kasnije najviše koristi kao usmeni nastavni jezik u svim predmetima, ovisno o samim nastavnicima.

Luksemburgu, građanstvo i plemstvo njegovalo ponajviše francuski jezik, a uz njega je službeni jezik i dalje bio njemački.

Tako je luksemburški bio jezik malih, neobrazovanih ljudi pa nije niti mogao biti zapisan, a kamoli standardiziran. To dijelom objašnjava i današnju dijalektalnu raznolikost ovoga malenog prostora koja je bogatstvo, ali istodobno i prepreka u konačnoj standardizaciji modernog luksemburškog.

Jedini je do sada poznati stariji tekst, koji se može svrstati u književno djelo napisano na dijalektu toga područja, „Pjesma o Yolandi“ (*D'Yolanda-Lied*).¹⁴ Napisana je na mozelsko-franačkom dijalektu i ujedno je jedini poznati mozelsko-franački ep iz srednjega vijeka. Tek se početkom 19. stoljeća sporadično počinju javljati prvi tekstovi na luksemburškom. U to vrijeme cvjeta i dijalektalna književnost na čitavom njemačkom govornom području, a njezini predstavnici naglašavaju samostalnost naspram njemačkoga jezika (Kramer 1986: 237).

Pod utjecajem takve književnosti Antoine Meyer¹⁵ 1829. godine izdaje prvu knjigu na luksemburškom, pod naslovom *E' Schrek ob de' Lezeburger Parnassus*¹⁶ („Korak na luksemburškom Parnasu“). Za tu zbirku prigodnih pjesama morao je izumiti vlastitu ortografiju. Prvi kratki tekstovi na luksemburškom objavljeni su još osam godina ranije u novinama *Luxemburger Wochenblatt*.¹⁷ U to se vrijeme javljaju i lingvistička djela o luksemburškom idiomu¹⁸ koja se oslanjaju na jezikoslovlje i književnost romantizma.

¹⁴ Kasnosrednjovjekovni ep napisan oko 1320. godine u oko 6000 stihova, a službeni naziv mu je *Codex Mariendalensis*. Djelo je to jednoga dominikanca o princezi Yolandi koja je, protiv volje svojih roditelja, pristupila samostanu. U to su vrijeme djela o životu svetaca pisana većinom na latinskom jeziku.

¹⁵ Profesor matematike u belgijskom gradu Liègeu.

¹⁶ Goethe je 1798. napisao kantatu *Sängerwürde/ Deutscher Parnass*. Meyer je 1832. u još jednoj knjižici *Jong vum Schrek op de' Letzeburger Parnassus* pisao o luksemburškom brdu muza.. Oba su djela 2004. godine tiskana prema novom luksemburškom pravopisu. Vidi: http://www.land.lu/html/dossiers/dossier_meyer/meyer_schrek.html

¹⁷ Novine na njemačkom jeziku. Izlazile su od 1821. godine, a osim luksemburških, sadržavale su i članke na francuskom jeziku. Uskoro ih zamjenjuje *Journal de la Ville et du Grand-Duché de Luxembourg*. U njima je 2. rujna 1829. objavljen članak u kojem se po prvi put javno spominje luksemburški nacionalni jezik i to stoljeće i pol prije zakona o nacionalnom jeziku. Od 1844. godine *Journal de la Ville et du Grand-Duché de Luxembourg* izlazi pod nazivom *Courier du Grand-Duché de Luxembourg*. Iz njega kasnije nastaje *Luxemburger Zeitung*, dnevni list koji od 1868. do 1941. godine izlazi na njemačkom jeziku.

¹⁸ Bili su to većinom znanstvenici koji su studirali u Njemačkoj, kao što su M. Hardt (*Vokalismus der Sauer Mundart*), N. Gredt (*Die luxemburgische Mundart*), itd. Analize tih djela mogu se naći kod Brucha (1953-1954).

4. Distanciranje od njemačkoga

Unatoč svakodnevnom korištenju u govornoj komunikaciji, službena dvojezičnost Luksemburga nije priznavala luksemburški kao jezik. Prijedlog zastupnika Spooa iz 1848. godine da se u Parlamentu raspravlja na luksemburškom kasnije je odbačen, a zanimljivo je da to u narodu nije pobudilo nikakve emocije (Hoffmann 1979: 35). Kod izglasavanja se novoga zakona o školstvu 1912. godine, između ostalih, i Spoo zauzeo za luksemburški kao nastavni predmet u osnovnim školama, što je ovaj put usvojeno.

S gospodarskim napretkom početkom 20. stoljeća u Luksemburgu se javlja i jača nacionalni osjećaj. U tom razdoblju njemački jezik dominira u novinarstvu, crkvi i gospodarstvu kao posljedica članstva u Carinskoj udruzi i njemačkoga kapitala na luksemburškom tlu. S druge strane javlja se potreba za političkim distanciranjem od Njemačke, za što je poslužio jezik.¹⁹ Kako se luksemburški nije mogao koristiti, u Parlamentu i važnijim prilikama isključivo se rabi francuski. Tome su doprinijele i nacionalističke ideje mladih Luksemburžana koji su studirali u Parizu i po povratku u domovinu osnovali udrugu i izdavali novine. U njima su objavljivali tekstove na luksemburškom u stihu i prozi, a uvođenje luksemburškog 1912. godine u škole bila je dijelom i njihova zasluga (Newton 1996: 184). Njihov rad nije zabranjen pa su djelovali i tijekom Prvoga svjetskog rata.

Njemački je jezik nakon 1918. izgubio na ugledu,²⁰ ali narod nije mogao preko noći tečno naučiti francuski koji bi u potpunosti zamijenio njemački. Fran-

¹⁹ Jezik je i ranije služio za distanciranje od „neprijatelja“. Još je od 1815. Wilhelm I (nizozemski kralj, luksemburški vojvoda) radi lakšega pripajanja Luksemburga Nizozemskoj nastojao raskinuti sve veze s Njemačkom. To se odnosilo i na jezične veze, pa je pokušao zadržati francuski kao jedini jezik uprave i visokoga obrazovanja te uvesti i nizozemski jezik u osnovnu školu. Međutim on 1830-ih radikalno mijenja svoju jezičnu politiku. Belgijska nastojanja za aneksijom predstavljala su opasnost za njegov posjed, pa on uvelike mijenja i jezične odnose u Luksemburgu. Politički neprijatelj više nije bila Pruska i njemački jezik, nego Belgija i francuski. Neuspjeh uvođenja nizozemskoga jezika 1834. godine doveo je do proglašenja njemačkoga drugim službenim jezikom. Od 1835. godine Luksemburžani smiju studirati samo na njemačkim sveučilištima. Kada se pokazalo da oni zbog nedovoljnoga znanja njemačkoga jezika nisu mogli pratiti predavanja, u Luksemburgu je uveden njemački kao jedini nastavni jezik. Francuski se uspjelo zadržati samo kao izborni predmet iako su njemački i francuski jezik bili pravno izjednačeni.

²⁰ U Prvom svjetskom ratu povrijeđena je neutralnost Luksemburga kada su ga postrojbe Njemačkoga Carstva iskoristile za prolaz i napad na Francusku. Na referendumu 1919. izglasana je carinska unija s Francuskom, ali su Francuzi tu ponudu odbili. Stoga je 1921. godine potpisana Belgijsko-luksemburška gospodarska unija (UEBL – *Union Économique Belgo-Luxembourgeoise*).

cuski je tako ostao jezik zakonodavstva, ali kako nije srodan s luksemburškim, njime se u svim životnim situacijama nije mogao koristiti običan puk, nego samo malobrojna elita. Prazninu između nestandardiziranoga luksemburškog i visoko standardiziranog te prestižnog francuskog jezika i dalje je ispunjavao njemački pisani jezik. Osim toga, Carinska unija, Prvi svjetski rat i dominacija njemačkoga standardnog jezika utjecali su i na rječnik luksemburškog idioma. Između 1920. i 1930. godine zamjetan je veliki utjecaj njemačke sintakse i tvorbe riječi (Newton 1996: 185).

5. Simbol nacionalne neovisnosti

Godine 1924. osnovano je „Društvo za lingvistiku, folklor i toponimiju“ (*Section de Linguistique, de Folklore et de Toponymie*) koje je u vrijeme između dva rata povremeno objavljivalo različite jezične priloge. Od 1935. godine njegovo je povjerenstvo za izradu rječnika vršilo uvodna istraživanja, ali su ona 1939. obustavljena zbog izbijanja rata. Njihov posao završen je tek 1950.-1954. godine objavom Luksemburškoga rječnika (Newton 1996:199).

U siječnju 1938. godine vladanje luksemburškim jezikom postalo je uvjet za dobivanje luksemburškog državljanstva. Ta je odredba nastala najviše pod dojmom događanja u Njemačkoj. Njome se pokazuje rastuća važnost luksemburškoga jezika kao simboličnog jamstva nacionalnog identiteta. Prilikom obilježavanja stogodišnjice neovisnosti 1939. godine izdana je kovanica od jednoga franka na kojoj je pisalo *Lëtzeburg de Lëtzeburger* („Luksemburg Luksemburžanima“). Sve to, međutim, nije nimalo utjecalo na promjenu nacističkog stava o Luksemburgu kao njemačkoj zemlji i luksemburškom kao njemačkom dijalektu.

6. Jezik otpora

U prvim danima okupacije²¹ Wehrmacht je poštivao običaje službenoga i javnog priopćavanja. Tako su njihovi prvi plakati (usp. Hoffman 1992: 159) bili tiskani na njemačkom i francuskom jeziku. Razlog je tome prije svega bila besprijeorna komunikacija. Osnovni je cilj Njemačke, međutim, bio aneksija Luksemburga²² koja je prema van trebala izgledati kao kolektivna želja Luksemburžana. Takvo prvotno jezično i ideološki neutralno držanje njemačke vlasti iznenada se

²¹ Njemačke su postrojbe 10. svibnja 1940. godine upale u Luksemburg i promijenile, između ostalog, i jezično stanje, a veliku vojvotkinju Charlotte i cijelu vladu natjerale u izbjeglištvo.

²² Iako je to bio Hitlerov cilj, potpuno uključenje Luksemburga u Njemačko Carstvo i spajanje s pokrajinom Rajnskom formalno nikad nije ostvareno.

promijenilo 29. srpnja 1940. godine kada je civilna uprava NSDAP²³ preuzela vlast od Wehrmachta. Zabranjene su sve stranke i svako političko udruživanje te porušeni spomenici koji su svjedočili o neovisnosti Luksemburga.

Prvu je odredbu civilna vlast izdala 6. kolovoza 1940. godine, a odnosila se na uporabu njemačkoga jezika u Luksemburgu (usp. Hoffman 1992: 161). Na njezinom početku izričito se naglašava kako je jezik Luksemburga i njegovih stanovnika oduvijek bio njemački. Tom odredbom njemački se proglašava jedinim službenim i sudskim jezikom te jedinim nastavnim jezikom u školama. Zabranjuje se bilo kakva uporaba francuskog jezika u javnosti (tisak, reklame natpisi i sl.) i u školama, osim u jezičnim gimnazijama gdje se zadržava kao nastavni predmet. Natpisi tvrtki, ulica te imena naselja morala su biti isključivo na njemačkom jeziku. Pri tome se u paragrafu 7 te odredbe naglašava da se izričito radi o visokonjemačkom jeziku, kako se ne bi rabio luksemburški kao njemački dijalekt. Te odluke morale su biti provedene najkasnije do 30. rujna 1940., a nepoštivanje istih kažnjavalo se zatvorskom ili novčanom kaznom.

Kasnije se ponovno upućuje poziv „Muškarcima i ženama Luksemburga te luksemburškoj mladeži“ u kojem se grubljim stilom pisanja sve što je do tada bilo francusko u Luksemburgu (imena naselja, ulica, tvrtki, osobna imena) naziva francuskim imperijalizmom. Izdajicama luksemburškoga naroda nazivaju se oni koji govore „jezik pocrnčene nacije“ (*Sprache der verniggerten Nation*) te ih se ismijava nazivajući ih „papiagama Francuske“ koje samo blebeću francuske glaso-ve. Na kraju ih se poziva da ostanu ono što su im bili preci i da govore njemački kao i oni. Upečatljivim i velikim slovima na kraju ih se uvjerava da je njihov jezik njemački i samo njemački. (*Eure Sprache sei deutsch und nur deutsch*). Nakon toga pojavljuje se i plakat Narodnoga njemačkog pokreta sa sličnim stavovima.

Zabranom francuskoga jezika zabranjeni su i luksemburško-francuski pozdravi: dobar dan, *bonjour* i zbogom, *äddi* (franc. *adieu*), oslovljavanja: *madame, monsieur* te (puno) hvala (*villmoolss*) *merci*, a ponijemčeni su i svi francuski natpisi u Luksemburgu. Mnogi Luksemburžani morali su promijeniti svoja frankofonska imena,²⁴ pa se tako npr. Pierre morao zvati Peter, René je postao Reinhard, Louis Ludwig itd. Čak se kažnjavalo i nošenje francuske kape (*Baskenmütze*) (Ertz 1994: 15).

²³ Njem. *Nationalsozialistische Deutsche Arbeiterpartei* ('Nacionalsocijalistička njemačka radnička partija').

²⁴ Uz općeprisutna međunarodna imena, Luksemburžani i danas većinom nose francuska imena, a njemačka imena starosjedioci već generacijama ne daju svojoj djeci. U zadnje vrijeme država daje jednokratnu materijalnu potporu roditeljima koji svom novorođenčetu daju luksemburško ime, kao npr. Jemp (od fr. Jean-Pierre).

Stanovništvo se većinom protivilo takvoj politici i okupaciji,²⁵ ali se na početku nije mogao stvoriti organizirani otpor, nego simbolična djelovanja. Jedno od njih bila je i uporaba luksemburškoga jezika. Protiv njega Nijemci nisu ništa poduzimali, budući se on smatrao njemačkim dijalektom. Tako je luksemburški postao simbol domoljublja, a visokonjemački jezik znakom izdaje i suradnje s njemačkim okupatorom. Takav pogled na njemački jezik zadržao se i dugo nakon rata.

U zimu 1940./41. godine javljaju se prvi pokreti otpora zvani *d' Resistenz*. Skupine su bile malene i nisu mogle učiniti puno u pogledu stvarne borbe, ali su davali mentalnu snagu.²⁶ To je najbolje došlo do izražaja na popisu stanovništva i sloganom *dräi mol letzebuerg* „tri puta luksemburški“. Nijemci su 10. listopada 1941. godine proveli tzv. *Personenstandsaufnahme* „popis osoba“ iza kojega se u stvari skrivao plebiscit. Luksemburžani su na sva tri pitanja - o državljanstvu, jeziku i narodnosti - odgovorili s *luksemburški* iako je izričito navedeno da će se takav odgovor smatrati nevažecim.

Na taj način Nijemci su pokušali pridobiti Luksemburžane i podvaliti im kao znanstvenu istinu luksemburšku pripadnost njemačkom narodu. Budući da luksemburške države više nije bilo, bila je jasna pripadnost Luksemburžana njemačkom narodu, a kao materinski se jezik iz „znanstvenih razloga“ mogao navesti samo visokonjemački standardni jezik. Te sugestivne upute bile su navedene na upitnim anketnim listićima i objavljene u tisku. Kada su Luksemburžani s nevjerojatnom jedinstvenošću odgovorili na sva tri pitanja s ‘luksemburški’, akcija je prekinuta.

Luksemburški jezik bio je zajednički nazivnik svih oblika toga otpora prema Nijemcima, jer svi Luksemburžani nisu dovoljno dobro vladali francuskim. Može se tako reći da se kasniji uspjeh luksemburškoga dijelom može pripisati i nedovoljnom znanju francuskoga jezika. Ovdje se ponovno pokazala pozornosti vrijedna socijalna identifikacijska uloga jezika. Civilna nacistička uprava doživjela je tako velik neuspjeh u Luksemburgu, između ostalog i zbog obračuna s francuskim jezikom (usp. Newton 1996: 187 ff). Tako je samo polarizirala jezičnu, a s njom i političku situaciju, što je rezultiralo i većom uporabom luksemburškoga.

²⁵ Nakon objava o novačenju Luksemburžana u njemačke oružane snage 1942. godine, izbio je niz štrajkova. Prva reakcija na njih bila je strijeljanje 21 štrajkaša, provedeno nekoliko dana kasnije i otpremanje mnogih drugih u koncentracijske logore.

²⁶ Zadaće su im bile: podjela letaka, uspostava obavještajne službe, pomoć savezničkim pilotima i dezerterima iz Wehrmachta. Tek su se u ožujku 1944. godine svi pokreti otpora ujedinili u jedan – UNION.

Luksemburški je tako u ratnom vremenu bilo najvažnije sredstvo u povezivanju nacije. Izraz *moiën* koji znači dobro jutro (njem. ' *Morgen*), danas se u Luksemburgu rabi u svako doba dana. Kada su nacisti zabranili pozdrav *bonjour*, on je također postao snažnim simbolom otpora i solidarnosti. Postojanje pozdrava *moi(ë)n* kao općenitog izraza ipak je puno starije od ovog koji se pojavio u Drugom svjetskom ratu. Danas je taj izraz ograničen na neformalne jezične situacije, a ponovno se često koristi i *bonjour*. Pokret otpora *d' Résistenz* tiskao je svoje letke isključivo na luksemburškom, a velika vojvotkinja Charlotte svoje je govore iz progonstva putem BBC-a držala također na luksemburškom (Kramer 1992: 205).

U prvom broju novina tajnoga organa otpora „D'Union“, koji je napisan 10. listopada 1944. na luksemburškom, kaže se da

Narod, koji se odrekne svoga jezika, odriče se sebe samog ... Mi [Luksemburžani] smo u ovom ratu dokazali, a dokazujemo to i danas, da smo narod koji ima pravo na svoju slobodu i neovisnost. Takav narod mora isto imati hrabrosti priznati svoj materinski jezik.²⁷

7. Uporaba luksemburškoga nakon rata

S krajem rata došlo je do pada ugleda i službenog korištenja njemačkoga jezika u Luksemburgu. Godinu dana u srednjim se školama i završnim razredima osnovne škole nije učio taj „okupatorski“ jezik. Bilo je, međutim, jasno da ga se ne može u potpunosti isključiti iz nastave i javnoga života, pa se u početku smatrao nužnim zlom. Upravo su zbog toga francuski, a posebice luksemburški, postajali sve popularniji. U zastupničkom se domu s njemačkoga prešutno prešlo na luksemburški. To je s pravne strane bilo protuustavno jer je njemački uz francuski još uvijek bio službeni jezik Velikoga Vojvodstva. Pri formulaciji novoga ustava 1948. godine jezično se pitanje nije konkretno riješilo. Nitko se nije usudio preuzeti stari članak 30 Ustava iz 1848. godine, prema kojem je uporaba njemačkog i francuskog jezika bila ravnopravna. Tako članak 29 novoga ustava navodi da će 'uporaba jezika biti regulirana zakonom' (*L'emploi des langues sera réglé par la loi.*) (Hoffmann 1979: 34). Ta osjetljiva tema konačnoga uređenja državne jezične prakse odgađa se tako sve do 1984. godine, kada se donosi zakon koji ugrubo propisuje službeno jezično uređenje Velikoga Vojvodstva.

Stavljanjem njemačkog jezika iza 1945. godine u drugi plan otvorile su se nove nedoumice: francuski nisu dovoljno dobro poznavale široke narodne mase,

²⁷ Kramer (1986: 24). Citirano prema Thill/Margue/Trausch, svezak IV (1975:162). Preveo Ivica Leovac.

a luksemburški je bio nedovoljno stručno obrađen da bi preko noći bio korišten umjesto njemačkog u tiskanju novina, časopisa, zabavnih sadržaja ili službenih obavijesti. Osim toga njemački je i dalje, sve do Drugog vatikanskog koncila,²⁸ bio glavni jezik luksemburške Katoličke crkve. Tako bi zatvaranje u vlastite granice i forsiranje idioma koji govori oko 300.000 ljudi te zapostavljanje njemačkog, značilo getoiziranje i izolaciju te tradicionalno otvorene državnice u srcu Europe. Svega toga Luksemburžani su bili svjesni pa je sa splašnjavanjem ratnih emocija došlo i do ponovnog prihvaćanja njemačkog. Doduše omjer je sada bio znatno drukčiji nego prije Drugoga svjetskog rata. Francuski je kao formalno prestižni jezik zadržao svoju poziciju, ali je njemački morao ustupiti veliki dio usmene, ali i pisane uporabe luksemburškom. Bila su to područja koja su do 1939. godine smatrana nemogućim za taj idiom: parlamentarne rasprave, jezik radija (za sve vrste emisija, vijesti, komentari, znanost i dr.), reklame, jezik obiteljskih vijesti (rođenja, vjenčanja, pogrebi), natpisi na javnim spomenicima i epitafi te od Drugoga vatikanskog koncila i crkveni jezik.

Francuski je nakon rata mogao dobiti još više na prestižu da su ga dovoljno dobro poznavale široke narodne mase. Stoga se uspjeh luksemburškoga i nakon 1945. godine može protumačiti kao rezultat dviju činjenica: prezira prema njemačkom jeziku i s druge strane nedovoljnoga poznavanja francuskoga jezika da bi postao jezik svih Luksemburžana.

U poslijeratnom vremenu oduševljenje luksemburškim jezikom ne poznaje granice. Uskoro se, pak, dolazi do zaključka da je zbog izbacivanja njemačkih i nagomilavanja francuskih riječi, luksemburški postao problematičan. To je imalo za posljedicu da su i djela objavljena na njemu bila bezvrijedna, a kvaliteta tako obrnuto proporcionalna njihovoj kvantiteti (usp. Newton 1996: 190) Iz ovoga se da zaključiti da su se nerijetko upravo fanatični zagovornici luksemburškog jezika traljavo odnosili prema njegovanju i očuvanju istoga.

8. Pravopisi

Od prvih pisanih oblika na luksemburškom taj se idiom nalazio u sjeni njemačkoga jezika jer je pisan prema njemačkim ortografskim pravilima. Iz francuske su ortografije posuđeni samo akcenti za označavanje kvalitete samoglasnika, a iz nizozemske pisanje dvostrukih samoglasnika. Takav luksemburški pravopis, koji je sastavljen prije Prvoga svjetskog rata,²⁹ nije bio strogo uređen. Da bi luksemburški u potpunosti mogao zamijeniti njemački,

²⁸ Održan je 1971. godine, a luksemburški se koristi u Crkvi od 1972. godine.

²⁹ Napisali su ga René Engelmann i Nikolaus Welter.

trebalo ga je standardizirati te pokušati prekinuti sve veze s njim. Zato ne iznenađuje podatak da je sastavljen pravopis koji je imao samostalni fonološki način pisanja, a glavno mu je obilježje bilo velika razlika naspram njemačkoga. Ta „*Letzebuurjer Ortografi*“ za sve je potencijalne korisnike bila toliko komplicirana da nikad nije doživjela stvarnu uporabu. Tako je postala primjerom kako se luksemburški ne treba pisati (Kramer 1992: 220).

Propao je i pokušaj tiskanja novina *D' Uni'on* na luksemburškom jeziku. Isto je bilo i sa školskim programom kojim se nakon 1945. godine tražilo proširenje nastave luksemburškoga. Prema njemu je nastava samo jednog sata tjedno u osnovnom obrazovanju trebala biti proširena i na srednju školu gdje bi se učio još dvije godine. Kada je novi pravopis u 1950-ima izgubio na značaju, nastava se s vremenom sve više popunjavala njemačkim jezikom. Već je 1968. godine luksemburški jezik ukinut u drugom razredu srednje škole. Drugih poticaja nije bilo do 1978. godine. Tada je vlada izdala novu zbirku tekstova za srednju školu, *Lëtzebuergesch Texter*, koja je 1982. doživjela obnovljeno drugo izdanje te je 1992. godine ponovno tiskana.

Godine 1948. ponovno je sastavljeno povjerenstvo za izradu Luksemburškoga rječnika koji je zatim izlazio u nastavcima i sastojao se od opširnih podataka o oblicima i njihovoj fonologiji. Cilj mu je bio stvoriti podrijetlo luksemburškom jeziku izvan novovisokonjemačkog. Tek je 1977. godine objavljen posljednji svezak tog rječnika (Newton 1996: 199).

Nakon što su se duhovi oko pravopisa smirili, u uporabu je ponovno vraćen, malo izmijenjen i preciziran, stari način pisanja. On je primijenjen i pri pisanju pet tomova rječnika koji su izlazili između 1950. i 1977. godine. Stoga je poznatiji kao „rječnički način pisanja“ (*Dictionnaire-Schreifweis*) bio priznat „ministarskom odlukom“ (*Arrêté ministériel*) kao službeni pravopis luksemburškog.³⁰ Kako su ratne rane s vremenom polako zarastale, splašnjavala je i protunjemačka jezična politika. To, međutim, nikako nije značilo povratak na prijeratno stanje, ali je značilo stabiliziranje jezičnoga stanja u Luksemburgu.

Od 1974. godine i rječnici luksemburškog ulaze u novu eru. Do tada su objavljivani rječnici s luksemburškim natuknicama i definicijama na njemačkom. Sada su to dvojezični kao što je visokonjemačko-luksemburški rječnik Henria Rinnena i Willa Reulanda iz 1974. godine. On sadrži riječi visokonjemačkog i luksemburške prijevode i definicije. Nakon toga rječnika

---

³⁰ Kramer u svoja dva rada iz 1986. i 1992. godine navodi različite nadnevke proglašenja službene ortografije. U jednom je to 10. listopada 1975., a u drugom 16. studeni 1977. godine.

počeli su se objavljivati i francuski, portugalski te englesko-luksemburški dvojezični rječnici (Newton 1996: 200).

9. Zakon o jezičnom uređenju

Sve veća uporaba luksemburškoga zakonski je potvrđena 24. veljače 1984. godine Zakonom o jezičnom uređenju.³¹ Ovdje je dio njegovog izvornog teksta i slobodan prijevod na hrvatski jezik:

... Art. 1er. Langue nationale

La langue nationale des Luxembourgeois est le luxembourgeois.

Čl. 1. Nacionalni jezik

Nacionalni jezik Luksemburžana je luksemburški.

Art. 2. Langue de la législation

Les actes législatifs et leurs règlements d' exécution sont rédigés en français. Lorsque les actes législatifs et réglementaires sont accompagnés d' une traduction, seul le texte français fait foi.

Au cas où des règlements non visés à l' alinéa qui précède sont édictés par un organe de l' Etat, des communes ou des établissements publics dans une langue autre que la française, seul le texte dans la langue employée per cet organe fait foi.

Le présent article ne déroge pas aux dispositions applicables en matière de conventions internationales.

Čl. 2. Jezik zakonodavstva

Zakonodavni spisi i njihove odredbe o primjeni sastavljeni su na francuskom jeziku.

Ako je zakonskim spisima i odredbama o njihovoj primjeni priložen prijevod, vrijedi samo tekst na francuskom. U slučaju kada državni organi, općine ili javne ustanove izdaju propise navedene u prethodnoj stavci, koji nisu na francuskom, tada vrijedi samo tekst na jeziku koji je koristio taj organ.

Ovaj članak ne odnosi se na odredbe vezane uz međunarodne sporazume.

Art. 3. Langues administratives et judiciaires

En matière administrative, contentieuse ou non contentieuse, et en matière judiciaire, il peut être fait usage des langues française, allemande ou luxembourgeoise, sans préjudice des dispositions spéciales concernant certaines matières.

³¹ *Loi du 24 février 1984 sur le régime des langues.* <http://www.legilux.public.lu/leg/a/archives/1984/0016/a016.pdf#page=6>

Čl. 3. Jezik uprave i sudstva

U upravnim poslovima, sporovima i općoj upravi kao i u sudstvu mogu se koristiti francuski, njemački i luksemburški jezik, osim u područjima za koja vrijede posebne odredbe.

Atr. 4. **Requêtes administratives**

Lorsqu' une requête est rédigée en luxembourgeois, en français ou en allemand, l' administration doit se servir, dans la mesure du possible, pour sa réponse de la langue choisie par le requérant. ...

Čl. 4. Upiti upravi

Ukoliko je upit sastavljen na luksemburškom, francuskom ili njemačkom jeziku uprava je dužna, u okviru mogućnosti, za odgovor koristiti jezik na kojem je postavljen upit.

Kao što se vidi iz članka 4, državna je uprava dužna, u okviru mogućnosti, za odgovor koristiti jezik na kojem je postavljen upit. Time se ne želi dovesti u neugodan položaj domaće stanovništvo zbog luksemburškog, a ni doseljenike koji možebitno znaju samo jedan od tri službena jezika. Frazom se „u okviru mogućnosti“, međutim, neizravno daje veća prednost francuskom na kojem su svi zakoni jer se kod administrativnih objašnjenja samo oni citiraju. Pismeno se, dakle, s državnom upravom može komunicirati na sva tri jezika, ali je najveća vjerojatnost da će odgovor biti na francuskom jer se cijela luksemburška birokracija temelji na tom jeziku.

Taj je zakon uzdigao luksemburški na razinu nacionalnog jezika. Pridjevom *nacionalni* jezik ne navodi se točna vrijednost luksemburškog, ali mu se daje prednost nad njemačkim i francuskim koji se smatraju samo funkcionalnim jezicima. On igra najveću ulogu u nacionalnoj neovisnosti prema modelu teritorijalne jedinstvenosti države, naroda i jezika. Međutim u službenoj upravi i sudstvu luksemburški nema prednost pred zakonodavnim francuskim jezikom, ali ni njemačkim. Gledano s pravne strane, jedino za uporabu francuskog nema nikakvih ograničenja. Iako im je status jasno propisan, njemački i luksemburški nemaju nijedno službeno područje u kojemu ih ne može zamijeniti francuski. Može se tako reći da je proglašenje luksemburškoga nacionalnim jezikom, pravno gledajući, imalo više deklarativno nego praktično značenje, barem u pisanoj službenoj uporabi.

10. Luksemburški u medijima

Luksemburški se danas koristi u usmenoj komunikaciji u svim državnim institucijama, vojsci, crkvi, gospodarstvu, školstvu, a posebice u elektroničkim medijima.

Korištenje interneta kao sredstva informiranja, ali i zabave, uvelike utječe na normiranje i uporabu jezika pa je i njegovo sociolingvističko značenje veliko. Preko interaktivnih funkcija na internetu daje se prostor i manjim jezicima kakav je luksemburški, i to u znatno većoj mjeri negoli je to, zbog troškova proizvodnje, moguće u ostalim medijima.

To posebice vrijedi za pisani luksemburški, kako na *webu* tako i u elektroničkoj pošti. Na *web*-stranicama³² na luksemburškom se raspravlja o raznim temama. Uz to se luksemburški često koristi na internetskim stranicama televizije i radija, a neke imaju čak cijeli program na njemu. Vrijedna je pozornosti i *online* arhiva luksemburškoga parlamenta u kojoj se mogu pronaći razna izlaganja i debate na luksemburškom jeziku i to od 1945. godine do danas.³³

Na taj način internet nudi velike mogućnosti upoznavanja luksemburškoga jezika i kulture, što je dijelom iskorišteno i za ovaj rad. Međutim ako se to uspoređi s internetskim ponudama većih jezika, vidljivo je da nisu dovoljno iskorištene pedagoško-didaktičke mogućnosti toga medija. Tako ne postoje *online*-rječnici ni jednojezični rječnici luksemburškog jezika niti je na internetu moguće pronaći pravopisna pravila, osim službenoga pravilnika kao PDF-dokumenta.

Od 1959. godine s radom je započeo *RTL Radio Lëtzebuerg* na luksemburškom jeziku koji je zbog monopola bio sve do 1992. godine jedini legalni radio na nacionalnom jeziku u Luksemburgu. Do tada su neki privatni radiji bili prisiljeni emitirati alternativni program na luksemburškom iz susjednih država. Danas ima petnaestak lokalnih radiopostaja i doseg im je ograničen na nekoliko kilometara. Četiri se lokalna radija, pak, mogu čuti na cijelom državnom teritoriju, a neprestano emitiraju program na luksemburškom jeziku.

Već pedesetih godina pokrenut je *RTL Télévision* na francuskom jeziku. U siječnju 1984. iz Luksemburga je počelo emitiranje programa *RTL plus*³⁴ na njemačkom jeziku. Privatni, domaći *RTL Hei Elei*, počeo je u listopadu 1991. emitiranje televizijskoga programa na luksemburškom. Razvio se iz dvosatne luksemburške emisije koja je još od 1969. godine emitirana svake nedjelje na *RTL plusu*. Od 2004. godine s radom je započeo i *Den RTL2*, drugi program također na luksemburškom jeziku, a još nekoliko manjih televizija³⁵ emitiraju svoj program na luksemburškom.

³² Npr. www.luxusbuerg.lu, stranice udruga i klubova luksemburške mladeži itd.

³³ <http://www.legilux.public.lu/leg/textescoordonnes/extraits/1999.html>

³⁴ Od 1992. godine mijenja se naziv u *RTL Television*.

³⁵ *Den oppene Kanal, Chamber TV, Nordlicht TV i Uelzechtkanal.*

Za razliku od interneta, radija i televizije, tisak ne nudi puno prostora tom idiomu. Razlog je više financijske prirode. Luksemburg zato ima jako široku ponudu tiska na njemačkom i francuskom jeziku. Ovdje se tiskaju mnoge dnevne novine, tjednici i časopisi, a prodaje se i mnoštvo stranoga tiska: velikotiražne novine, politički magazini, stručni časopisi kao i žuti tisak iz Njemačke, Francuske, Belgije i nekih drugih zemalja. Prisutni su i neki hrvatski časopisi, tiskani većinom u Njemačkoj.

Luksemburški se pojavljuje samo u novinama tiskanim u Luksemburgu koje su većinom na njemačkom i u manjoj mjeri na francuskom jeziku. Najveće su i istodobno najstarije domaće dnevne novine *Luxemburger Wort/La voix du Luxembourg* s nakladom od preko 80 000 primjeraka; slijede ih *Tageblatt* s oko 40 000 primjeraka te manje tiražni *Lëtzebuenger Journal* i *Zeitung fir d'lëtzebuenger Vollek*. One su sve politički neovisne tiskovine i dijelom dobivaju državnu potporu koja tako održava novinarsku raznolikost na malenom prostoru Velikoga Vojvodstva. Osim tih četiriju novina postoji i cijeli niz manjih listova te nekoliko časopisa koji uz francuski i luksemburški najviše sadržavaju njemački jezik. Nerijetko se u izdanju gradova i udruga mogu naći časopisi, brošure i slične tiskovine u kojima se osim službenih triju jezika mogu još naći: engleski, portugalski, talijanski i španjolski jezik, ovisno o strukturi stanovništva kojoj su namijenjeni.

11. Zaključak

Uspoređujući današnju jezičnu situaciju u Luksemburgu s njezinom prošlošću, može se reći da je prestiž, koji je kroz stoljeća na tom području imao francuski, danas pripao luksemburškom jeziku, barem u usmenoj komunikaciji. Dok je ranije uporaba francuskog jezika bila svojstvena aristokraciji, danas domaće visoko društvo u usmenoj komunikaciji prvenstveno koristi luksemburški. Nasuprot tome srednje i niže slojeve velikim dijelom čine doseljenici i radnici iz romanskih govornih područja (Portugal, Francuska, Belgija, Italija, Španjolska), čiji je materinski jezik francuski ili mu je on najbliži. Tako je upotreba luksemburškoga u usmenoj komunikaciji postala na neki način simbolom napretka na društvenoj ljestvici, dok francuski sada upotrebljavaju „obični“ ljudi, doseljenici i stranci.

Uspon luksemburškoga u zadnje vrijeme ne znači nestanak njemačkog ili čak francuskog jezika u toj zemlji. Radi se samo o ulogama u svakodnevici koje ti jezici međusobno mijenjaju, osvajaju ili gube. Stalno rastući broj stranaca, kao i medijski utjecaj njemačkog i francuskog, bili su osnovni razlozi za jezično-funkcionalnu progresiju luksemburškoga. On pripada nacionalnim vrijednostima

Luksemburžana, ali njima isto tako pripada i višejezičnost koja se u budućnosti zasigurno neće puno mijenjati.

Literatura

- Berg, Guy (1993). *Mir wëlle bleiwe, wat mir sin: Soziolinguistische und sprachtypologische Betrachtungen zur luxemburgischen Mehrsprachigkeit*. Tübingen: Max Niemayer Verlag.
- Bruch, Robert (1953-4). *Grundlegung einer Geschichte des Luxemburgischen*. Luxemburg: P. Linden.
- Engels, Heinz (1961). *Die Ortsnamen an Mosel, Sauer und Saar und ihre Bedeutung für eine Besiedlungsgeschichte*. Trier: Selbstverlag der Arbeitsgemeinschaft für Landesgeschichte und Volkskunde des Trierer Raumes.
- Ertz, Christoph (1994). „Mir wëlle bleiwe wat mir sin“. Die Geschichte Luxemburgs im Zweiten Weltkrieg. 10. September 1944: Lëtzebuerg as fräi! *Luxemburger Wort* 9.9: 15.
- Herman, Alain (2003). Sprachpuristen und Sprachnationalisten: Die pangermanistische Kritik an der Luxemburger Mehrsprachigkeit (1839-1918). *Hemecht, Zeitschrift für Luxemburger Geschichte. Revue d'Histoire Luxembourgeoise*. 55. god., sv. 1, 12-17.
- Hoffmann, Fernand (1979). *Sprachen in Luxemburg: sprachwissenschaftliche und literarhistorische Beschreibung einer Triglossie-Situation*. Luxemburg: Institut grand-ducal. Section de linguistique, de folklore et de toponymie.
- Hoffmann Fernand (1992). 1839-1989: Fast 150 Jahre amtlicher Zwei- und privater Einsprachigkeit in Luxemburg. Dahmen, Wolfgang, ur. *Germanisch und Romanisch in Belgien und Luxemburg, Romanistisches Kolloquium VI*. Tübingen: Günter Narr Verlag, 150-163.
- Kramer, Johannes (1986). Gewollte Dreisprachigkeit – französisch, deutsch und lëtzebuergesch im Großherzogtum Luxemburg. Hinderling, Robert, izd. *Europäische Sprachminderheiten im Vergleich: Deutsch und andere Sprachen, Mehrsprachige Gemeinschaften im Vergleich*, Stuttgart: F. Steiner Verl. Wiesbaden.- (Deutsche Sprache in Europa und Üb., 229 -249)
- Kramer, Johannes (1992). Einige Bemerkungen zum Französischen in Luxemburg. Dahmen, Wolfgang et al., izd. *Germanisch und Romanisch in Belgien und Luxemburg. Romanistisches Kolloquium VI*. (ur.) Tübingen: Günter Narr Verlag, 204-220.
- Newton, Gerald (1996). *Luxembourg and Lëtzebuergesch*. Oxford: Clarendon Press.
- Simeon, Rikard (1969). *Enciklopedijski rječnik lingvističkih naziva*. Zagreb: Matica hrvatska.
- Solms, Hans-Joachim, Jean-Paul Hoffmann (1995). Lëtzebuergesch: von deutschsprachiger Mundart zur „historischen Einzelsprache/Nationalsprache“. Vorüberlegungen zur Erforschung der luxemburgischen Koiné im 19. Jahrhundert. *Bulletin linguistique et ethnologique* 26: 7-37.
- Wiesinger, Peter (1980). ‚Sprache‘, ‚Dialekt‘ und ‚Mundart‘ als sachliches Problem. *Zeitschrift für Dialektologie und Linguistik. Beihefte. Neue Folge* 26: 177-198.

Adresa autora:

Sveučilište u Zadru
Centar za strane jezike
Obala kralja Petra Krešimira IV. 2
ileovac@unizd.hr

ZUR SOZIOLINGUISTISCHEN LAGE DES LUXEMBURGISCHEN

Luxemburgisch wurde vor einem Vierteljahrhundert zur Amts- und Nationalsprache im Großherzogtum Luxemburg erhoben. Der Beitrag bietet einen Überblick über die Geschichte und den heutigen Stand eines Idioms, das als Symbol der kulturellen und politischen Eigenständigkeit dieses Staates gilt. Besprochen werden auch die traditionelle Mehrsprachigkeit Luxemburgs sowie die Lage des Französischen und Deutschen.

Schlüsselwörter: Luxemburger Nationalsprache; Amtssprache; Lëtzebuergesch; Mehrsprachigkeit; Deutsch; Französisch.